

Recente ontwikkelingen op de arbeidsmarkt

De werkloosheid is al eens 'het best bewaarde geheim van de jaren tachtig' genoemd. De ontwikkelingen in de werkloosheidscijfers lijken onvoorspelbaar, terwijl het door de 'bestandsvervuiling' moeilijk te beoordelen is wat de cijfers waard zijn. In dit artikel wordt enige duidelijkheid geschapen in de situatie op de arbeidsmarkt. Er wordt een schets gegeven van de ontwikkelingen aan de vraag- en aanbodzijde in de afgelopen maanden en van de discrepanties daartussen. Daarbij wordt aandacht besteed aan drie factoren die van belang zijn: instroom en uitstroom in het werklozenbestand, flexibilisering en deeltijdarbeid en het scholingsvraagstuk. Opvallend is, dat flexibele arbeidsrelaties veelal een minder blijvend karakter hebben dan wel wordt verondersteld.

DR. P.A. BOOT – DRS. H. DE WOLF*

In het onlangs verschenen *Centraal Economisch Plan 1987* werden nieuwe macro-economische ramingen gepubliceerd 1). De algemene indruk die men uit de daarop volgende discussie kreeg is dat het alleen om ongunstige veranderingen ging ten opzichte van de in de *Macro Economische Verkenningen 1987* vervatte ramingen. Dat is niet helemaal terecht: de uitkomsten over 1986 werden in positieve zin bijgesteld, terwijl de berekening voor 1987 er inderdaad – als gevolg van appreciatie van de gulden en dalende marktaandelen in het buitenland – minder florissant uitzag. Per saldo, dat wil zeggen over 1986 en 1987 te zamen, resulteerde een nauwelijks minder toenemende werkgelegenheid en een in geringe mate bijgestelde daling van de werkloosheid. Het is echter niet ondenkbaar dat de daling van de werkloosheid in 1987 wat trager zal verlopen dan in de CEP beschreven. Belangrijke vraag daarbij is uiteraard of de hoge werkgelegenheidstoename in 1986 een betrekkelijk eenmalig verschijnsel is, of dat juist de afvlakking van 1987 een afwijking is van een evenwichtiger groeipad. Later in deze bijdrage komen we daarop terug.

Cijfers over de situatie op de arbeidsmarkt zijn met veel onzekerheid omgeven. De raming van de werkgelegenheid in arbeidsjaren staat momenteel het minst ter discussie. Deze raming heeft echter één nadeel: zij kan niet di-

rect op juistheid worden gecontroleerd, aangezien arbeidsjaren niet zichtbaar zijn. Het is een denkbeeldige constructie. In 1986 steeg de werkgelegenheid in arbeidsjaren in vrijwel alle sectoren van de economie met zo'n 1½%, met een uitschieter voor de bouw (+ 4½%) en de landbouw (- 1/2%). Afgezien van een vergelijkbare toename in 1979 was het bijna 20 jaar geleden (1967) dat zo'n procentuele groei in één jaar kon worden geregistreerd. Voor 1987 wordt echter een stagnatie van de werkgelegenheidsgroei in industrie en bouw (0) verwacht, terwijl de tertiaire (+ 1½%) en kwartaire (exclusief de overheid, ¼%) diensten nog enigszins blijven groeien. De laatstgenoemde expansie is mogelijk door een voorziene werkgelegenheidsgroei in de sector cultuur, sport en recreatie die de afname van die in de gezondheidszorg in omvang nog net overtreft. De onzekerheden bij voorspellingen worden groter bij de omrekening van arbeidsjaren naar personen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een zogenaamde P/A-coëfficiënt, een indicator voor het aantal werkzame personen dat achter een 'arbeidsjaar' schuilgaat. Bij de bepaling van deze coëfficiënt moet men zich baseren op de gegevens die in het voorjaar van 1985 (bij de Arbeidskrachtentelling) zijn verkregen, zodat nog geen bijstelling op grond van actuele waarnemingen mogelijk is. Een toename van de werkgelegenheid met 65.000 arbeidsjaren in 1986 leidde naar schatting tot een equivalent in personen van 120.000; voor 1987 is dat respectievelijk 20 en 70.000. De in de laatste cijfers vervatte coëfficiënt is bepaald niet pessimistisch te noemen. Immers, er wordt uitgegaan van 0,5% werkgelegenheidsgroei uit voortgaande arbeidsduurverkortingen en 0,5% uit toename van deeltijd. Op het laatste gaan we verderop nader in, het eerste is in elk geval

Tabel 1. Kerngrootheden arbeidsmarkt, mutaties × 1.000

	1985	1986		1987	
		MEV 1987	CEP 1987	MEV 1987	CEP 1987
Totale werkgelegenheid in arbeidsjaren	50	50	65	40	20
Totale werkgelegenheid in personen	150	105	120	90	70
Arbeidsaanbod in personen	70	-	80	-	75
Geregistreerde werkloosheid in personen	-60	-50	-50	-40	-35

Bron: CPB.

* De auteurs zijn verbonden aan de Directie Algemene Beleidsplanning van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Het artikel is geschreven op persoonlijke titel.

1) In deze bijdrage gaan we niet uitgebreid in op arbeidsmarktmaatregelen door de overheid. Ook leggen we de nadruk op 'volume' ontwikkeling, en gaan voorbij aan het loonaspect. In het CEP 1987 is dat aspect reeds uitvoerig aan bod gekomen.

iets meer dan uit nu afgesloten cao's naar voren komt 2). De vraag op de arbeidsmarkt is, al met al, wel in kaart te brengen, zij het met enige slagen om de arm.

Zeker zo moeilijk is het een beeld te krijgen van het aanbod in de toekomst. Basis van de vooruitberekening is de natuurlijke groei van de potentiële beroepsbevolking (alle mensen tussen 15 en 65 jaar). Deze wordt gecorrigeerd voor de veranderende participatiegraad, bij voorbeeld door langer onderwijs, sociaal-culturele factoren (meer gehuwde vrouwen op de arbeidsmarkt), vervroegde uittreding en migratie. Zo verkrijgen we een indruk van de jaarlijkse toename van het 'arbeidsaanbod na correctie' 3).

Een even groot probleem is ten slotte de aansluiting tussen de cijfers van vraag en aanbod. De geregistreerde werkloosheid is immers niet zomaar het verschil tussen aanbod – de beroepsbevolking – en vraag – de werkgelegenheid. Het is daarvan een onderdeel. Mensen zonder werkkring, die beschikbaar zijn voor de arbeidsmarkt en actief zoeken, maar niet bij een arbeidsbureau staan ingeschreven, worden niet tot de geregistreerde werkloosheid gerekend 4). Ook mensen zonder werkkring die een baan van minder dan 20 uur per week zoeken worden in de geregistreerde werkloosheid niet meegeteld 5).

Werkloosheid

De werkloosheid daalt veel minder hard dan een jaar geleden. Het is van belang na te gaan welke rol de onvolkomenheden in de registratie daarbij spelen. Een aantal onvolkomenheden kwam in de vorige paragraaf al aan de orde; daarnaast kan men nog denken aan de vervuiling van de gegevensbestanden van de arbeidsbureaus en de uitvoering van de stelselherziening en met name de afschaffing van de verdiscontering in de WAO/AAW.

Begin 1986 is voor het eerst vrij volledig en grondig onderzocht of de geregistreerde werklozen de mensen zijn die ook volgens de officiële definitie werkloos zijn 6). Deze definitie, die voor Nederland vastgesteld is door de Centrale Commissie voor de Statistiek 7), op basis van richtlijnen van de International Labour Office, gaat er van uit dat een werkloze geen betaalde baan mag hebben, ook niet van één dag in de maand of één uur per dag (of tijdelijk). Verder moeten werklozen nu of binnen heel korte termijn beschikbaar zijn voor het uitvoeren van betaalde werkzaamheden en moeten ze (aantoonbaar) actief zoeken.

De administratie van arbeidsbureaus is niet ingericht om de werkloosheid exact op deze wijze te meten. Voor het bemiddelingsproces is het bij voorbeeld belangrijker om te weten of een ingeschreven daadwerkelijk werk zoekt, dan of de persoon een tijdelijk baantje heeft van een paar uur per week. Dit is een belangrijke reden waarom het op gegevens van het arbeidsbureau gebaseerde werkloosheidscijfer is *vervuild*.

Als het mogelijk is om de werkloosheidsdefinitie strikt toe te passen dan zou de geregistreerde werkloosheid ongeveer 35% lager uitkomen dan het officieel gepubliceerde cijfer. Deze overschatting is in 1986 niet noemenswaard toe- of afgenomen 8). Er bestaat geen aanleiding om aan te nemen dat er in het begin van 1987 wel verandering is opgetreden. De maatregelen die gericht zijn op het terugdringen van de vervuiling, zoals het bepalen van de verlengtermijn van het inschrijvingsbewijs bij een arbeidsbureau op maximaal drie maanden, zijn van een te recente datum. Hoewel niet bekend is wat de afzonderlijke arbeidsbureaus precies aan het doen zijn ter verbetering van hun administratie/registratie en wat de gevolgen daarvan zijn voor het werkloosheidscijfer, kan toch wel worden gesteld dat de stagnatie van de gunstige werkloosheidsontwikkeling niet toe te schrijven is aan verandering van de vervuilingsgraad.

Op 1 januari 1987 is de *stelselherziening* van de sociale zekerheid ingegaan. De verandering die de meeste invloed heeft op de geregistreerde werkloosheid is de afschaffing van de verdiscontering van het werkloosheidsdeel in de WAO/AWW en de overheveling daarvan naar de

Tabel 2. Jaarlijkse wijzigingen in vraag en aanbod op de arbeidsmarkt $\times$ 1.000 personen

	1985	1986	1987
Aanbod			
- natuurlijke groei	90	88	84
- veranderende participatie, migratie e.d.	- 20	- 8	- 9
Aanbod na correctie	70	80	75
Werkgelegenheid	105	120	70
Aanbod -/ werkgelegenheid	- 35	- 40	+ 5
Additioneel arbeidsmarktbeleid	-	-	-10 à -15
Niet-registratie	- 25a)	- 10	-20b)
Geregistreerde werkloosheid	- 60	- 50	-25 à -30

a) Met name vanwege het wegvallen registratieplicht 57,5-jarigen en ouder.

b) De effecten van niet-registratie van gehuwde vrouwen en, in mindere mate, van aanbod van minder dan 20 uur per week worden door het CPB op - 40.000 gesteld; de gevolgen van de stelselherziening enerzijds en de verkorting van de verlengtermijn van inschrijving van 6 tot 3 maanden anderzijds zijn samen op + 20.000 te stellen.

Bron: CPB en eigen ramingen.

nieuwe werkloosheidswet (nWW) in de IOAW. Voorspellingen geven aan dat hierdoor de geregistreerde werkloosheid in 1990 wel eens zo'n 150 à 200.000 hoger kan uitkomen dan zonder betreffende wijziging. Hoewel in 1987 en daarop volgende jaren de stelselherziening een grote invloed zal uitoefenen op het niveau van de geregistreerde werkloosheid, en daardoor ook op de ontwikkeling, is hiervan thans nog niet veel te merken.

Cijfermatig overzicht

Op één na zijn nu de ingrediënten aan de orde gekomen die een raming van de werkloosheidsontwikkeling mogelijk moeten maken. Nog niet behandeld zijn de specifieke arbeidsmarktmaatregelen van de overheid. Naarmate deze worden geïntensiveerd zal ook de geregistreerde werkloosheid dalen. Hierbij is sprake van gevolgen voor lange en korte termijn. Scholing verhoogt bij voorbeeld de concurrentiekracht van de Nederlandse economie en de produktiviteit. Op korte termijn zorgt ze voor een betere aansluiting tussen vraag en aanbod, gegeven het hoge aandeel moeilijk te vervullen vacatures. Intensivering van scholing – of van andere arbeidsmarktmaatregelen – uit zich echter niet volledig in een overeenkomstige daling van de geregistreerde werkloosheid, omdat er ook mensen mee worden bereikt die (nog) niet werkloos zijn, zoals zij die het dreigen te worden en herintredende vrouwen.

Door arbeidsmarktmaatregelen worden er meer mensen 'uit de markt genomen' dan zich op dat moment in de werkloosheidscijfers manifesteert. Anderzijds hebben loonkostensubsidies een zekere substitutie tot gevolg. Dit alles maakt ramingen des te lastiger. Al voorgenomen respectievelijk in uitvoering zijnde inspanningen in de

2) In de nu bekende cao's is een algemene arbeidstijdverkorting van 0,3% ten opzichte van 1986 overeengekomen; naar verwachting zal dit percentage in nog af te sluiten cao's voor 1987 lager zijn.

3) Voorheen noemde het CPB dit het 'trendmatig aanbod', wat inderdaad niet zo'n gelukkige term was, omdat er niet alleen van een trendontwikkeling sprake is. Het is echter geen 'meetbaar aanbod'.

4) Ze dienen wel volgens de richtlijnen van de ILO tot de werklozen te worden gerekend, hetgeen het CBS op basis van de Arbeidskrachten-telling eens in de twee jaar doet. Het ging hier in 1985 om 168.000 personen.

5) Ook deze mensen moeten volgens de ILO tot de werklozen worden geteld.

6) Stichting Research voor Beleid, *Werkzoekenden bestand van arbeidsbureaus*, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Den Haag, 1986.

7) CCS, *Definitie beroepsbevolking*, Den Haag, 1981.

8) Stichting Research voor Beleid, *Het werkloosheidscijfer nader onderzocht*, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Den Haag, 1987.

sfeer van het arbeidsmarktbeleid doen naar schatting op jaarbasis de geregistreerde werkloosheid met 10 à 15.000 mensen dalen ten opzichte van 1986 (het gaat daarbij in het bijzonder om additionele scholing, zoals extra instroom in het leerlingwezen en automatiseringscursussen, om de Wet-Vermeend-Moor en de tijdelijke voorziening ter ondersteuning van gemeentelijke werkgelegenheidsplannen voor jongeren). Dit is grosso modo niet veel minder dan in het regeerakkoord werd voorzien. De geringere daling van de werkgelegenheid hangt vooral met de ontwikkeling van de 'reguliere' werkgelegenheid samen. Op grond van het bovenstaande komen wij tot de zeer onzekere raming van de geregistreerde werkloosheidsontwikkeling op macro-niveau, die is weergegeven in tabel 2.

Het laatste halfjaar

Het aantal werkzame personen in de industrie stijgt met gemiddeld 1% per jaar. Zowel in 1985 als in de eerste drie kwartalen van 1986 is er sprake van een dergelijke stijging. Uitgedrukt in absolute aantallen is in 1986 echter wel een vermindering van de werkgelegenheidsgroei te constateren (zie tabel 3). Zo lag het niveau in het derde kwartaal 1985 nog 22.800 personen boven dat van het derde kwartaal 1984, in het derde kwartaal van 1986 lag het nog maar 6.600 personen hoger dan een jaar eerder. In een belangrijk onderdeel van de industrie, de metaalindustrie, verloopt de groei van de werkgelegenheid op dezelfde wijze.

In het verleden is gebleken dat als er zich een kentering voordoet in de conjuncturele opleving het aantal personen dat in het geregistreerde werklozenbestand 'instroomt' (sterker) toeneemt. De uitstroom reageert meestal na verloop van tijd. Hierdoor stijgt het aantal kortdurig werklozen, een stijging die zich bij meer langdurig werklozen (nog) niet voordoet. Dit beeld is thans duidelijk te herkennen. De kentering in de gunstige ontwikkeling van de werkloosheid – ook bij de niet voor seizoen gecorrigeerde ontwikkeling goed zichtbaar – doet zich met name bij de kortdurig werklozen voor (zie tabel 3). De mutaties in tabel 3 zijn in twee kolommen gesplitst, februari-augustus en augustus-februari, om de ontwikkeling in een bepaald halfjaar goed te kunnen vergelijken met de ontwikkeling in de overeenkomstige periode een jaar eerder of later. Verder is uitgegaan van de duur vanaf het moment waarop een werkloze voor de arbeidsmarkt beschikbaar is, in plaats van de gebruikelijke inschrijvingsduur, omdat hierdoor een juister beeld van de werkloosheidsduur wordt verkregen. De duur dat iemand ingeschreven maar nog niet beschikbaar is, zoals bij eindexamenkandidaten die zich reeds voor hun eindexamen bij een arbeidsbureau laten inschrijven, wordt dan namelijk niet meegeteld.

Tabel 4 laat duidelijk zien dat het aantal mensen dat in het laatste halfjaar werkloos is geworden (de instroom) aanzienlijk in omvang is toegenomen vergeleken met de overeenkomstige periode in 1985 en 1986. Bij de uitstroom daarentegen is geen beweging te zien, waaraan de afvlakking van de werkloosheidsdaling in het laatste halfjaar kan worden toegeschreven. Gesplitst naar geslacht zijn het met name de mannen waar de beschreven ontwikkeling in in- en uitstroom zich manifesteert. Daar doet de conjuncturele invloed zich ook het meest gevoelen.

Op dit moment kan moeilijk worden aangegeven of de opgaande lijn van de conjunctuurgolf voor langere tijd is overgegaan in een neergaande lijn. Mocht dat zo zijn dan is de verwachting dat, zoals reeds geschreven, de uitstroom de instroom qua verloop zal gaan volgen. Zo niet, dan zal de 'instroomstoot' qua effect langzaam wegebben. Nu sinds januari 1986 beschikt kan worden over cijfers betreffende de stromen in en uit de werkloosheid, kan dus de conjuncturele beweging op de arbeidsmarkt beter worden gevolgd.

Tabel 3. Werkloosheid naar werkloosheidsduur a), aantallen $\times 1.000$

			Mutatie	
	februari	augustus	aug.-febr.	febr.-aug.
0-6 maanden				
1984	260,9	259,6		- 1,3
1985	253,7	250,2	- 5,9	- 3,5
1986	241,3	232,4	- 8,9	- 8,9
1987	235,4		+ 3,0	
> 6 maanden				
1984	597,8	577,9		- 19,9
1985	546,0	522,1	- 31,9	- 23,9
1986	508,2	484,7	- 13,9	- 23,5
1987	469,9		- 14,8	
Totaal				
1984	858,7	837,5		- 21,2
1985	799,7	772,3	- 37,8	- 27,8
1986	749,5	717,1	- 22,8	- 32,4
1987	705,3		- 11,8	

a) Niet de inschrijvingsduur maar de duur van beschikbaarheid voor de arbeidsmarkt is het uitgangspunt. Ook de cijfers met betrekking tot de totale werkloosheid wijken enigszins af van de elders gepubliceerde.

Bron: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Tabel 4. Stromen in en uit de geregistreerde werkloosheid, aantallen $\times 1.000$ a)

			Mutatie	
	februari-augustus	augustus-februari	(1)	(2)
Instroom				
1984	353,7	372,7		+ 19,0
1985	356,3	363,4	- 16,4	+ 7,1
1986	341,0	369,4	- 22,4	+ 28,4
Uitstroom				
1984	377,6	394,4		+ 16,8
1985	384,1	371,4	- 10,3	- 12,7
1986	380,6	372,0	+ 9,2	- 8,6

a) Vanaf 1 januari 1986 zijn cijfers over de stromen in en uit de werkloosheid bekend. Cijfers met betrekking tot de daaraan voorafgaande maanden zijn geschat en komen niet volledig overeen met de mutatie in de werkloosheid.

Bron: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Flexibilisering en deeltijd

Het is niet ondenkbaar dat de bijzondere stijging van de werkgelegenheid in 1986 en afvlakking daarvan in de afgelopen maanden volledig samenhangt met een corresponderende ontwikkeling van flexibele arbeidsrelaties en deeltijdbanen 9). Toch zijn we van mening dat dat *niet* het geval is. De werkgelegenheid nam juist toe in de vaste, voltijdspanen, en daarnaast is er van een toenemende stroom van (bij voorbeeld een flexibele) baan naar (bij voorbeeld een vaste) baan sprake.

Uit enkele recente studies krijgt men de indruk dat het aandeel flexibele arbeidsrelaties op lange termijn toeneemt. In een onderzoek in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid werd bij voorbeeld aan geselecteerde werkgevers gevraagd wat de ontwikkeling van verschillende categorieën uit het personeelsbestand in de periode van 1982-1985 was geweest en wat er voor de komende drie jaar werd verwacht 10). Zowel in sectoren waar dit type contracten al was ingeburgerd als waar dat voorheen minder het geval was bleek hun aantal fors te zijn toegenomen. Naast oproep- en freelance-contacten is vooral het uitzendwerk explosief gestegen. In 1986 was het uitzendwerk 'volume in arbeidsjaren'

9) Zie meer algemeen, A.M.C. Vissers, Verandering van baan ten tijde van massale werkloosheid, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, januari 1987.

bijna 2,5 keer zo groot als in 1983. Zowel procentueel als absoluut neemt de stijging sinds 1984 echter jaarlijks af. Voor de toekomst verwachten de meeste bedrijven een verdere sterke toename van flexibele contracten, maar niet van uitzend- en overwerk.

Het meest recente arbeidsmarktonderzoek bij huishoudens, de OSA-survey uit oktober 1986, maakt echter aannemelijk dat in 1986 de werkgelegenheidsgroei niet zozeer bij deze flexibele banen is gelokaliseerd (11). Uit de survey, een enquête bij meer dan 4.000 personen, bleek dat bijna 83% van de werkenden een vaste baan had, bijna 6% als zelfstandige werkzaam was, 3½% tijdelijk werk had met uitzicht op vast en 6% een andere vorm van flexibel arbeidscontract had (bij voorbeeld tijdelijk werk via een uitzendbureau). Opmerkelijk is daarbij dat het aandeel van tijdelijke en/of flexibele contracten sinds mei 1985 (toen een vergelijkbare, grotendeels dezelfde groep werd geënuquëteerd) niet is gestegen en zelfs enigszins is gedaald (zie tabel 5).

In tabel 5 is eerst de verdeling naar dienstverband gegeven van alle werkenden in de surveys van 1985 en 1986. Vervolgens is de indeling gegeven voor degenen die het voorafgaande jaar van baan waren veranderd, dan wel voor het eerst een baan hadden gekregen. Het aandeel van deze groep in het totaal werkenden was fors gestegen en bij de baanveranderaars en nieuwkomers zien we zelfs een opmerkelijke stijging van de zelfstandigen en mensen met een vast contract. Indien het survey de werkelijke ontwikkeling juist zou weerspiegelen, dan verschilt de werkgelegenheid van het beeld dat men in het algemeen van de ontwikkeling op de arbeidsmarkt heeft (12). Zoals te verwachten, zijn het vooral jongeren die tijdelijk of met een flexibel contract werken. Van de jongeren werkt 75% in vaste dienst en 10% tijdelijk met uitzicht op vast; van de vrouwen is dat respectievelijk 78 en 5%.

Uit het OSA-survey 1986 blijkt ook hoe groot de doorstroming op de arbeidsmarkt is in de richting van vaste banen. Van degenen met een tijdelijk en/of flexibel contract heeft de helft direct uitzicht op vast werk. Een kwart van deze groep had anderhalf jaar geleden hetzelfde soort contract. Er is zodoende maar een vrij kleine groep werkenden die permanent tijdelijke en/of flexibele arbeidscontracten hebben. Dit blijkt ook daaruit, dat van degenen die in mei 1985 een tijdelijk en/of flexibel arbeidscontract hadden en die in 1986 nog werkten, 60% een vast contract had gekregen en 40% nog steeds tijdelijk en/of flexibel werkte. Verwonderlijk is dat niet, omdat de ruimte op de arbeidsmarkt afneemt en maar een kleine minderheid van de werkenden zo'n type contract wenst (relatief nog het meest bij de uitzendwerkers: een kwart). Kortom: de voorkeur voor een vast dienstverband is groot, de doorstroom van flexibel/tijdelijk naar vast groot, de mate van toename van flexibele arbeidscontracten niet precies bekend maar waarschijnlijk niet dramatisch. Anderzijds lijkt er sprake van een blijvend deel van de arbeidsmarkt met flexibele contracten, dat echter niet geheel los staat van de 'vaste-banenmarkt'.

Tabel 5. Dienstverband werkenden, allen en degenen die een jaar eerder niet dezelfde baan hadden, in procenten a)

	mei 1985	oktober 1986
Allen		
- zelfstandig, en vast contract	88,5	89,2
- tijdelijk met uitzicht op vast	4,4	4,0
- tijdelijk, uitzend, oproep	7,1	6,8
Nieuwe banen		
- zelfstandig, en vast contract	45,9	63,1
- tijdelijk met uitzicht op vast	23,2	14,8
- tijdelijk, uitzend, oproep	30,9	22,1
Nieuwe banen in procenten van allen	11,3%	15,6%

a) Het betreft hier een (grote) deelpopulatie van de enquête; daardoor wijken percentages iets af van de in tekst genoemde.

Bron: eigen berekeningen op basis van OSA, *Trendrapport 1987*.

Het beeld bij de *deeltijdwerkenden* is enigszins vergelijkbaar. Aan het eind van de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig is er sprake geweest van een forse toename van het aandeel van deeltijdwerkers in het totaal aantal werkzame personen. Over het precieze aandeel van deeltijdarbeid kan worden getwist, evenals over de vraag of er van een vertraging dan wel versnelling van de toename van dat aandeel sprake is. Het is niet ondenkbaar dat de grootste groei voorbij zou kunnen zijn (13). De OSA-survey bevestigt dat: het aandeel van deeltijd onder de geënuquëteerde personen is in de periode van mei 1985 tot oktober 1986 nauwelijks meer toegenomen (van 23,2 tot 23,7%). Daar staat tegenover dat het aantal gewerkte uren per deeltijdwerknemer al enige jaren enigszins toeneemt (14). In andere landen met hoge aandelen deeltijdwerkers kon hetzelfde worden geconstateerd in jaren met (force) werkgelegenheidsstijging.

Overigens zijn deeltijd- en voltijdbanen in vele opzichten nogal verschillend. Het zijn vooral vrouwen die in deeltijd werken. Van alle deeltijdwerkenden in het bedrijfsleven valt slechts de helft onder een cao; het gemiddelde uurloon is slechts drie kwart van dat van de werknemer met een volledig dienstverband. In een schaal van vijf functies (van lager tot hoger) was maar in 6% van de door de Loontechnische Dienst onderzochte bedrijven sprake van deeltijdbanen in midden- en hogere functies (15). Bij het rijk is dat aanmerkelijk hoger (over lagere overheden zijn geen precieze gegevens voorhanden). Dit past in het algemene beeld dat naarmate het aantal hogere functies in een bedrijf of instelling verhoudingsgewijs groter is, er ook ruimere opvattingen bestaan over het in deeltijd werken in die functies.

Werkgevers wensen tot een verdere flexibilisering van de productie te komen en zien daarin ook voor deeltijdwerk een rol weggelegd. Uit alle enquêtes ter zake blijkt dat meer werkenden in deeltijd actief willen zijn (zij het dat ook - minder - deeltijdwerkenden voltijds willen werken). De eerste onstuimige groei is in beide gevallen wellicht achter de rug. In 1986 hebben de bedrijven vooral gewerkt aan het op peil brengen van de 'kern' van het werknemersbestand, nadat deze de jaren ervoor sterk was verminderd. Een verdere toename van deeltijdarbeid, zij het met een arbeidsrechtelijke positie die beter vergelijkbaar is met die van voltijdswerkzaamheden, is echter heel wel denkbaar. Ook zal de flexibilisering zich mogelijk in andere vormen doorzetten, zoals minder rigide werktijden voor personeel in vaste dienst. Daarnaast is de doorstroming op de arbeidsmarkt in 1986 sterk toegenomen. In 1986 had ongeveer 8,5% van de werkenden een andere baan dan

10) J.F. Bolweg e.a., *Arbeid op maat*, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Den Haag, 1986. In het algemeen kan men onder flexibele arbeidsrelaties verstaan: tijdelijk, uitzend, oproep- en thuiswerk. Verschillende studies zijn echter weinig consistent in de gehanteerde definitie.

11) Zie voor eerste analyse van het OSA-Arbeidsmarktsurvey het *OSA-Trendrapport 1987*, Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarkt-onderzoek, Den Haag, 1987.

12) Wellicht onderschat het survey het aandeel flexibele contracten enigszins. Zo becijfert men een percentage uitzendarbeid van 1,2%, terwijl dat voor de hele arbeidsmarkt 1,7% bedroeg. Dat kan komen door enige ondervertegenwoordiging van de vier grote steden en jongeren. Ook kan er door seizoensinvloeden enige vertekening zijn van de ontwikkeling: in mei verwacht men meer tijdelijke contracten dan in oktober. Het percentage deeltijdarbeid is betrouwbaar: AKT voorjaar 1985 23,5%, OSA 23,2%. Overigens is het OSA-survey een panelonderzoek, waarbij de steekproef wel ten dele wordt 'vernieuwd', zodat de kenmerken van de groep geënuquëteerden niet veranderen.

13) P.A. Boot, *Deeltijdarbeid - hoe verder?* ESB, 1 januari 1987.

14) Loontechnische Dienst van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (Loontechnische Dienst), *Arbeidsvoorwaardenontwikkeling cao'ers en niet-cao'ers tussen 1983 en 1985*, Den Haag, 1986.

15) Loontechnische Dienst, *Arbeidsduurverkorting in de periode november 1982 en april 1985*, Den Haag, 1986. Vlg. ook Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *Beleidsnota Deeltijdarbeid*, Den Haag, 1987.

het voorgaande jaar; in de eerste helft van de jaren tachtig was dat 4% 16).

Scholing

Er is weinig bekend over de mate waarin en wijze waarop juist in bedrijven wordt getracht het kwalificatieprobleem te verminderen. Hoe belangrijk het laatste is blijkt ook uit een recente studie van De Grip, waarin aannemelijk wordt gemaakt dat in de bouw vakopleidingen (het leerlingwezen) en her- en bijscholing (door de Arbeidsvoorziening) de kwalitatieve discrepanties significant verminderen 17).

Van oudsher bestaat het leerlingwezen, waar jongeren een primaire beroepsopleiding ontvangen, deels op school, deels op de werkplaats of in een door een bedrijfstak opgezette instelling. In augustus 1987 wordt een instroom van 45.000 leerlingen verwacht, waarmee bijna de verdubbeling is behaald van het instroomniveau van 1982 dat sociale partners en overheid zich ten doel hebben gesteld. Van de scholing in het bedrijfsleven voor volwassenen is aanzienlijk minder bekend. In globale zin lijkt deze op twee manieren plaats te vinden.

De eerste is dat scholing (weer) wordt gezien als onderdeel van het reguliere bedrijfsbeleid, een 'tool of management'. Dit is vooral in grote ondernemingen het geval. Ondernemingen leiden vooral op omdat kennis en kunde door technologische ontwikkelingen sneller verouderen en omdat commerciële ontwikkelingen meer klantgerichtheid en kwaliteitsbewustzijn van de gehele bedrijfsorganisatie vereisen. Daarnaast worden nieuwkomers opgeleid, omdat de aansluiting tussen regulier onderwijs en behoeften van het bedrijfsleven niet naadloos is, of omdat de selectie van nieuw personeel met name op 'persoonlijkheidskenmerken' plaatsvond, waarbij een verdere bedrijfsopleiding mede gewenst wordt geacht om bedrijfsspecifieke kwalificaties te verkrijgen. De meer algemene vak- en beroepsgerichte kwalificaties boeten daarbij in veel gevallen aan belang in 18). De scholing in grote ondernemingen neemt toe. Grote opleidende bedrijven besteden gemiddeld ongeveer 2,5% van de bruto loonsom aan opleidingen 19). De opleidingen richten zich op een brede kring werknemers (hoewel de inspanningen voor werknemers ouder dan 40 jaar aanzienlijk minder zijn dan voor jongeren), op praktisch alle opleidingsniveaus en op zowel mannen als vrouwen. In totaal doet daar jaarlijks zo'n derde van de werkenden in de bedrijven waar scholing wordt verzorgd aan mee (dit aandeel komt steeds, uit verschillende schattingen met behulp van andere methoden, naar voren). Door dit type scholing neemt de doorstroming in bedrijven toe, wat weer kansen voor nieuwkomers met lagere kwalificaties geeft 20). In de meeste gevallen spelen cao-afspraken hierbij niet of nauwelijks een rol.

Een tweede benadering is door middel van bedrijfstakafspraken. Soms is er sprake van door sociale partners gezamenlijk beheerde fondsen in het kader van cao-afspraken. Bekende z.g. O&O-fondsen vindt men in de metaalindustrie, het bouwbedrijf, metaalbewerkingsbedrijf en de grafische industrie. Daarnaast zijn er bedrijfstakken waarin ondernemers zich hebben verenigd om, met name in het kader van vestigingseisen en aanvullingen daarop scholing te verzorgen. Dit is bij voorbeeld in de horeca van belang.

De omvang van scholing door bedrijven is aanmerkelijk groter, en groeit sneller dan middels bedrijfstakgewijze afspraken. Volgens een recente schatting is in financiële termen de scholing door individuele bedrijven tienmaal zo omvangrijk als de bedrijfstakopleidingen, doen er jaarlijks zes keer zoveel mensen aan mee en is het verschil in dynamiek frappant 21). Tabel 6 geeft een globale indruk van het aantal deelnemers aan bedrijfstrainingen op één moment als deel van de werkzame beroepsbevolking. In drie jaar heeft zowat een verdubbeling plaatsgevonden. Deelname door werklozen aan deze trainingen is helaas relatief gering. In 8 procent van de bedrijfstakcursussen namen

Tabel 6. Deelname aan bedrijfscursussen, deel van de werkzame beroepsbevolking op één moment, in procenten

	1983	1985	1986
Mannen	8,5	13,9	16,8
Vrouwen	7,0	10,4	14,6
Totaal	8,1	12,8	16,1

Bron: Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek; Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

werklozen deel.

Conclusies

Het is niet gemakkelijk een eenvoudig beeld te krijgen van de ontwikkeling op de arbeidsmarkt. Toch lijkt deze zich met enkele trefwoorden redelijk te karakteriseren, waarbij het ook van belang is structurele tendenties te onderkennen. Eén aspect is de bijzonder snelle groei van de werkgelegenheid in 1986. Deze groei vlakt in 1987 af, maar slaat niet om in een daling, zoals we die uit het begin van de jaren tachtig kenden. Het verloop van de werkgelegenheid wordt in dat van de werkloosheidscijfers weerspiegeld. Een tweede aspect is de flexibilisering. Hoewel het waarschijnlijk is dat de arbeidsmarkt wat flexibeler wordt (minder rigide werktijden b.v.), uit zich dat niet in een stormachtige toeneming van 'wegwerpbanen' of andere vormen van flexibele arbeidsverhoudingen. Integendeel, de groei daarvan lijkt enigszins af te vlakken. Van belang is ook dat de doorstroming van tijdelijke naar vaste banen groot lijkt te zijn. De schotten tussen een primair arbeidsmarktsegment met goede arbeidsvoorwaarden, en een secundair met slechte, blijken minder dicht dan soms wordt verondersteld. Een mogelijke afvlakking van de groei van deeltijdarbeid past in dit beeld. Het derde trefwoord is kwalificaties. De kloof tussen werklozen met verschillende opleidingsniveaus en -richtingen is onverminderd diep. Een ontwikkeling die in de jaren zeventig of zelfs al eerder is ingezet lijkt zich daarmee verder voort te zetten. De belangrijkste remedie is een combinatie van adequaat algemeen economisch beleid gericht op groei, met marktgerichte vormen van beroeps (her- en bij-)scholing en aanbidding van werkervaring.

Pieter Boot
Hugo de Wolf

16) Zie OSA-Tendrapport, op.cit.

17) A. de Grip, *Onderwijs en Arbeidsmarkt: Scholingsdiscrepanties*, Amsterdam, 1987, hfdst. 8.

18) ITS-COB/SER, *Nieuwkomers in het bedrijf*, Den Haag, 1986.
19) Bakkenist, Spits & Co, *Bedrijfsopleidingen in de lift*, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Den Haag, 1986.

20) J. Hartog e.a., *Een empirische studie naar de arbeidsmobiliteit in Nederland*, OSA, Den Haag, 1987.

21) Bakkenist, Spits & Co - COB/SER, *Scholing op brancheniveau*, Den Haag, 1987.